

Een tabaksdoos met dubbelkoppen

Bij het uitbaggeren van de Wilhelminasluis in Zaandam (zie onder *Zaanstad* in deze kroniek) is de koperen deksel van een tabaksdoos gevonden met een vreemde graving op de bovenkant. De deksel is ovaal, 12,1 cm lang, 6,6 cm breed en 1,3 cm hoog. Aan één van de lange zijden zitten twee ogen van een scharnier. De doos zelf is helaas verdwenen, maar moet drie ogen gehad hebben. Op de bovenzijde van de deksel is een uitgebreide graving aangebracht, in de binnenzijde zijn drie streepjes gekrast.

Midden op de bovenzijde staat een rechthoek met daarin de bekende Nederlandse leeuw die in zijn opgeheven klauw een zwaard vast heeft en in zijn andere zes pijlen. Dat laatste is natuurlijk niet helemaal juist. Het zouden er zeven moeten zijn, want de pijlen stellen de zeven provinciën voor. Links van hem is een kasteelachtig gebouw te zien, rechts een hoog gebouw met een pannendak. De zon schiet drie stralen of bliksemschichten op het dak af. Tussen beide gebouwen loopt een muur met kantelen. De leeuw staat voor deze muur. Rechts aan zijn voeten ligt een hondachtig dier met twee streepjes in zijn borst en op grond bij zijn voorpoten staan nog twee streepjes.

Rechts van de rechthoek is een narrenkop gegraveerd, duidelijk te herkennen aan de narrenkap op zijn hoofd met slierten met belletjes eraan. Hij heeft een haakneus en een sterk vooruitstekende kin. Zijn kraag lijkt een beetje op een molensteenkraag. Aan de andere kant van de rechthoek is een hoofd gegraveerd.



De deksel van de in de Wilhelminasluis gevonden tabaksdoos, op twee manieren bekeken.

veerd van iemand met strak achterovergekamd haar, een grote, kromme neus, een sterk vooruitstekende kin en een gekromde hoorn rond zijn oor. Hij draagt een fraai versierde kraag met allerlei driehoekjes eraan. Dit is de duivel. Boven en onder deze voorstellingen slingeren bladranken. Op de rand van de deksel staan takjes met doornen.

De voorstellingen zijn goed herkenbaar, maar waar slaan ze op? De narrenkop en de duivelskop helpen ons verder. Dit zijn zogenaamde 'dubbelkoppen'. Als we de foto van de deksel namelijk ondersteboven draaien verandert de duivel in de paus, compleet met de pauselijke kroon, een tiara. De nar wordt een bisschop met een bisschopshoed. In de 16de en 17de eeuw werden dubbelkoppen veel gebruikt in spotprenten. De graving lijkt dus gebaseerd te zijn op een spotprent en in het bijzonder op een anti-pauselijke spotprent.

Daniel Horst, wetenschappelijk medewerker van de afdeling Geschiedenis van het Rijksmuseum in Amsterdam en gespecialiseerd in 16de- en 17de-eeuwse prenten, achterhaalde de oorspronkelijke prent waarop de graving is gebaseerd. De voorstelling blijkt te komen uit een serie spotprenten met de titel 'Roma Pertubata'. Dit was een in 1706 en 1707 uitgegeven reeks anti-roomse spotprenten. De titel zegt het al: Roma Pertubata betekent 'Het beroerde Rome'.

De katholieken waren in Nederland in de 17de en 18de eeuw een zwaar achtergestelde geloofsgroep, die probeerde niet al te veel aandacht te trekken om vervolging te vermijden. Toch brak in het begin van de 18de eeuw binnen de Nederlandse katholieke kerk een ruzie uit die leidde tot een stroom pamfletten en spotprenten. Ongeveer vijftig jaar daarvoor was namelijk de Leuvense hoogleraar en te-

vens bisschop van Ieper, Cornelis Jansenius, door de paus als ketter veroordeeld. Jansenius kreeg, ook in Nederland, veel aanhangers. Eén van die aanhangers was de aartsbisschop van Nederland, Petrus Codde. Die werd daarom in 1702 door de paus geschorst en vervangen door een andere bisschop. Dit leidde niet alleen tot grote verontwaardiging onder veel Nederlandse katholieken, ook de protestanten vonden dit te ver gaan. De paus moest zich niet met Nederland bemoeien – ook niet met de Nederlandse katholieken. Om die reden nam de protestantse Nederlandse regering de katholieke aartsbisschop Petrus Codde in bescherming. En op die situatie slaat de graving op de tabaksdoos

Het gebouw links is de Engelenburcht in Rome, het gebouw rechts is het Vaticaan waar de paus verblijft. Het hondachtige dier op de

Detail van de
spotprent waarop
de graving op
de tabaksdoos
is gebaseerd.
Rijksmuseum
Amsterdam, RP-P-
OB-83.133-38-00.



voorgond is een lam, symbool van de onschuld, maar daar werd ook Petrus Codde mee bedoeld. In de ogen van veel Nederlanders was hij ook onschuldig. De streepjes in de borst van het lam en voor zijn poten zijn pijlen, die vanuit het paleis van de paus op hem zijn afgevuurd. Maar de Nederlandse leeuw verdedigt Petrus Codde met opgeheven zwaard tegen deze aanval. God doet hetzelfde vanuit de hemel door bliksemschichten op het Vaticaan te slingeren. Met andere woorden: Petrus Codde wordt op aarde beschermd door de Nederlandse staat en vanuit de hemel door God. De twee dubbelkoppen onderstrepen nog eens dat de paus een duivel is en de door hem benoemde bisschop een gek. De protestanten in Nederland hadden natuurlijk zo hun eigen redenen om Petrus Codde te steunen. Het was een manier om de tweedracht en ruzie binnen de katholieke kerk aan te wakkeren en zo de macht van de paus te verzwakken. En met succes! Want in 1723 scheurde de katholieke kerk in Nederland uiteen en ontstond, naast de gewone Katholieke Kerk, de Oud-Katholieke Kerk die het gezag van de paus in Rome verwierp. Gezien de datering van de spotprenten zal de tabaksdoosdeksel ook uit het begin van de 18de eeuw zijn.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland, met dank aan D.Horst



Een walrus met jong op Spitsbergen. Vanaf het Nederlandse schip op de achtergrond roeien mannen naar walrussen op het strand en in de zee om ze dood te slaan. Ets door Hessel Gerritsz, 1581-1632. Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-52.602.

Penisbeenderen

Een opmerkelijke groep vondsten uit de bagger van de Wilhelminasluis in Zaandam (zie onder *Zaandam* in deze kroniek) zijn afgezaagde delen van penisbeenderen van walrussen. In de penis van een walrus zit een ruim 60 cm lang, recht bot: het penisbeen. Uit de sluis komen (stand april 2020) elf koppen van een penisbeen van volwassen walrussen en één compleet penisbeentje van 16,9 cm lang van een jonge walrus. Verder is ook een complete onderkaak van een walrus gevonden en een deel van een ivoren walrustand. Op de Hogendijk in Zaandam zijn bij de opgraving van de scheepshellingen al eerder twee stukken penisbeen gevonden.

Hoe komen die in Zaandam terecht?

De Zaanstreek was in de 17de en 18de eeuw het centrum van de walvisvaart. Door de vondsten uit de Wilhelminasluis wordt duidelijk dat de Zaanse walvisjagers niet alleen op walvissen joegen, maar ook walrussen doodschoten of dood sloegen.

Sterker nog: de eerste Zaanse walvisjagers die naar de Noordpool voeren, in 1612, gingen niet op walvisjacht, maar op walrusjacht. In dat jaar voer het uit Zaandam afkomstige schip 'De Waterhont' onder bevel van Claes Cornelisz. naar Bereneiland om op walrusjacht te gaan. Een jaar later werden zelfs twee Zaanse schepen uitgerust, niet alleen voor de walrusjacht, maar nu ook voor de jacht op walvissen. De walrussen werden gejaagd "om den tanden

Enkele van de afgezaagde koppen van penisbeenderen van walrussen. Bovenaan een compleet penisbeentje van een jonge walrus.



foto © G. Graas

wille, die altoos zeer schoon en wit blijven" en om het spek.

Na 1640, toen de Zaankanters zich massaal met de walvisjacht bezig gingen houden, joegen ze af en toe nog steeds op walrussen, vooral wanneer de jacht op walvissen tegenviel. Een walrus levert, zoals wel blijkt uit het verhaal van Claes Cornelisz., naast traan ook ivoren slagstanden op die veel geld waard waren. Dat de jagers ook penisbeen meenamen, wordt nooit in de archiefstukken vermeld, maar uit de vondsten uit de Wilhelminasluis blijkt dat dit wel degelijk het geval was. Een penisbeen dat verkocht kon worden aan de beenbewerker bracht kennelijk toch nog wat op.

De afgezaagde resten penisbeen zijn overduidelijk afvalstukken, weggegooid door de plaatselijke beenbewerker. Maar wat maakte de beenbewerker nu van penisbeen? Hiervan is in de sluis ook een voorbeeld gevonden. Het gaat om een fraai mesheft, van penisbeen, met aan de bovenkant een met een rij knopjes versierde koperen kap en aan de andere kant, bij het lemmet, een koperen heftbeschermer met een 's'.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland
Met medewerking van G. Graas

Mes van penisbeen uit de Wilhelminasluis met links de versierde koperen kap en rechts de heftbeschermer.



foto © Gemeente Zaanstad, P. Kleij